

Σκοπεύω να διερευνήσω αν στην οργάνωση των πολιτικών πραγμάτων μπορεί να υπάρξει ένας νόμιμος και ασφαλής κανόνας διακυβέρνησης.² εκλαμβάνοντας τους ανθρώπους όπως είναι και τους νόμους όπως μπορούν να γίνουν.³ Σε αυτή την έρευνα, θα προσπαθώ διαρκώς να συνδυάζω όσα επιτρέπει το δίκαιο με ό,τι υπαγορεύει το συμφέρον, ώστε η δικαιοσύνη και η ωφελιμότητα να μη βρίσκονται καθόλου σε διάσταση.

Μπαίνω στο θέμα χωρίς να δείξω τη σημασία του. Μπορεί να με ρωτήσετε μήπως γράφοντας περί πολιτικής είμαι τάχα ηγεμόνας ή νομοθέτης. Απαντώ, όχι: και γι' αυτό γράφω περί πολιτικής. Αν ήμουν ηγεμόνας ή νομοθέτης, δεν θα έχανα το χρόνο μου να λέω τι πρέπει να γίνει: θα το έπραττα ή θα σιωπούσα.

Γεννήθηκα πολίτης ενός ελεύθερου κράτους και μέλος του κυρίαρχου σώματός του⁴: το δικαίωμα ψήφου μού επιβάλλει το καθήκον να ενημερώνομαι για τα δημόσια ζητήματα, παρόλο που ελάχιστη απήχηση μπορεί να έχει η φωνή μου. Είμαι ευτυχής όμως, κάθε φορά που μελετώ περί κυ-

βερνήσεων, να βρίσκω όλο και νέους λόγους για να αγαπάω τον τρόπο διακυβέρνησης της πατρίδας μου!⁵

Κεφάλαιο 1ο

Θέμα του πρώτου βιβλίου

Ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος⁶ και παντού βρίσκεται αλυσοδεμένος. Κι όποιος πιστεύει ότι είναι κύριος των άλλων δεν είναι λιγότερο δούλος. Πώς συνέβη αυτή η μεταβολή; Το αγνώω. Τι είναι εκείνο που μπορεί να την καθιστά νόμιμη; Πιστεύω ότι σ' αυτό μπορώ να απαντήσω.

Αν δεν λογάριαζα παρά μόνο την ισχύ και τα αποτελέσματά της, θα έλεγα: όσο ένας λαός αναγκάζεται να υπακούει και δεν αντιδρά, καλώς πράττει· αλλά μόλις βρει τη δύναμη να αποτινάξει το ζυγό και το πραγματοποιεί, πράττει ακόμα καλύτερα. Διότι, ανακτώντας την ελευθερία του με τη χρήση του ίδιου δικαίωματος με το οποίο του την αφαίρεσαν, είτε ο λαός δικαιούται να την ανακτήσει, είτε όσοι του την αφαίρεσαν δεν είχαν αυτό το δικαίωμα. Όμως, η διοργάνωση κοινωνίας είναι ιερό δικαίωμα και η βάση όλων των άλλων. Εντούτοις, αυτό το δικαίωμα δεν προέρχεται από τη φύση· θεμελιώνεται λοιπόν στις συμβάσεις. Το ζήτημα επομένως είναι να μάθουμε ποιες είναι αυτές οι συμβάσεις. Πριν όμως φτάσουμε σ' αυτό το θέμα, πρέπει να τεκμηριώσω όσα έχω ήδη ισχυριστεί.

Κεφάλαιο 2ο

Περί των πρώτων κοινωνιών

Η αρχαιότερη και η μοναδική φυσική κοινωνία είναι η οικογένεια. Όμως τα παιδιά παραμένουν μαζί με τον πατέρα όσο τον χρειάζονται για την αυτοσυντήρησή τους. Μόλις η ανάγκη αυτή ξεπεραστεί, ο φυσικός δεσμός λύεται.⁷ Τα παιδιά, έχοντας απαλλαγεί από την υποχρέωση υπακοής προς τον πατέρα και ο πατέρας από τις οφειλόμενες φροντίδες του προς τα παιδιά, αποκτούν εξίσου και οι δυο την ανεξαρτησία τους. Αν παραμείνουν μαζί, ο δεσμός τους δεν οφείλεται στη φύση αλλά στην απόφασή τους, και η οικογένεια η ίδια δεν διατηρείται παρά μόνο με σύμβαση.

Η κοινή αυτή ελευθερία είναι συνέπεια της ανθρώπινης φύσης. Ο πρώτος της νόμος είναι η μέριμνα για την αυτοσυντήρηση, οι πρώτες της φροντίδες είναι εκείνες που οφείλει στον εαυτό της, και μόλις φτάσει στην ενηλικίωση, μόνη της είναι σε θέση να κρίνει τα μέσα για τη συντήρησή της, κι έτσι γίνεται κυρία του εαυτού της.

Η οικογένεια είναι, αν θέλετε, το αρχέτυπο των πολιτικών κοινωνιών. Ο ηγέτης είναι η πατρική εικόνα, ο λαός η εικόνα των παιδιών· και αφού όλοι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι, απαλλοτριώνουν την ελευθερία τους μόνο για χάρη της ωφελιμότητάς τους. Η μόνη διαφορά τους είναι ότι στην οικογένεια η αγάπη του πατέρα για τα παιδιά αναπληρώνει τις φροντίδες που παρέχει, ενώ στο κράτος η ικανοποίηση του άρχειν είναι το συμπλήρωμα αυτής της αγάπης που λείπει από τον ηγέτη για τον λαό.⁸

Ο Γκρότιους αρνείται ότι κάθε ανθρώπινη εξουσία εγκαθιδρύεται προς όφελος των κυβερνωμένων⁹: παραθέτει δε ως

παράδειγμα τη δουλεία. Σύμφωνα με τη μέθοδό του, τεκμηριώνει πάντοτε το δίκαιο με βάση τα γεγονότα.* Θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε μια λογικά συνεπέστερη μέθοδο, όχι όμως ευνοϊκότερη για τυράννους.

Αμφίβολο παραμένει λοιπόν, κατά τον Γκρότιους, αν το ανθρώπινο γένος ανήκει σε μια εκατοστή ανθρώπους ή αν αυτοί οι εκατό ανήκουν στο ανθρώπινο γένος· πάντως, σε όλο το βιβλίο του φαίνεται να κλίνει προς την πρώτη άποψη: την ίδια έχει και ο Χομπς.¹⁰ Έτσι λοιπόν το ανθρώπινο είδος διαιρείται σε κοπάδια, καθένα με τον αρχηγό του, ο οποίος το περιφρουρεί για να το καταβροχθίσει.

Καθώς ένας ποιμένας είναι ανώτερης φύσης από το κοπάδι του, οι ποιμένες ανθρώπων, οι ηγέτες τους δηλαδή, είναι επίσης ανώτερης φύσης από τους λαούς τους. Έτσι σκεφτόταν, κατά τον Φίλωνα, ο αυτοκράτορας Καλιγούλας, συνάγοντας αρκετά ικανοποιητικά από αυτή την αναλογία το συμπέρασμα ότι οι βασιλιάδες ήταν θεοί ή οι λαοί τους θηρία.

Ο συλλογισμός του Καλιγούλα επανέρχεται στον Γκρότιους και τον Χομπς. Πριν από όλους, ο Αριστοτέλης είχε επίσης αναφέρει ότι οι άνθρωποι δεν είναι καθόλου φύσει ίσοι, αλλά ότι άλλοι γεννιούνται για να γίνουν δούλοι και άλλοι κύριοι.¹¹

Ο Αριστοτέλης είχε δίκιο, αλλά εξέλαβε το αποτέλεσμα ως

* «Οι περισπούδαστες μελέτες περί του δημόσιου δικαίου συχνά δεν είναι παρά η ιστορία των παλαιών καταχρήσεων, και άδικα επιμένουν όσοι τις μελετούν υπερβολικά». *Χειρόγραφο πραγματεία περί των συμφερόντων της Γαλλίας με τους γείτονές της*, υπό Μ. Α. Μ. ντ' Α. [στην έκδοση του 1782 η παραπομπή δίνεται ως εξής: «*Πραγματεία περί των συμφερόντων της Γαλλίας με τους γείτονές της*, υπό Κ. Μαρκησίου ντ' Αρζενσόν (εκτύπωση Μ. Ρέυ στο Άμστερνταμ)»]. Ιδού τι έχει κάνει ακριβώς ο Γκρότιους.

αίτιο. Όποιος έχει γεννηθεί στη σκλαβιά γεννιέται για τη σκλαβιά, αναμφισβήτητα. Οι σκλάβοι χάνουν τα πάντα με τις αλυσίδες τους, ακόμα και την επιθυμία να τις αποτινάξουν· αγατούν την υποδούλωσή τους όσο οι σύντροφοι του Οδυσσέα λάτρευαν την αποκτήνωσή τους.* Αν λοιπόν υπάρχουν φύσει δούλοι, είναι γιατί υπήρξαν δούλοι παρά φύσιν. Ο καταναγκασμός έφτιαξε τους πρώτους δούλους, η δειλία τους διαιώνισε.

Δεν αναφέρθηκα καθόλου στον βασιλιά Αδάμ, ούτε στον αυτοκράτορα Νώε, τον πατέρα των τριών μεγάλων ρηγάδων που μοίρασαν μεταξύ τους τον κόσμο, όπως οι γιοι του Κρόνου, με τους οποίους κάποιιοι τους ταύτισαν. Ελπίζω να μου επιτραπεί τούτη δα η μετριοφροσύνη· διότι, ως άμεσος απόγονος του ενός από αυτούς τους βασιλιάδες και, πιθανότατα, της παλιότερης γενιάς, ποιος ξέρει άραγε αν, κατόπιν εξακριβωσης τίτλων, δεν θα ανακάλυπτα ότι είμαι ο νόμιμος βασιλεύς της ανθρωπότητας; Όπως και να 'χει το ζήτημα, δεν θα μπορούσαμε να διαφωνήσουμε αν ο Αδάμ δεν ήταν ηγεμόνας του κόσμου, όπως ο Ροβινσώνας στο νησί του όσο καιρό ήταν ο μοναδικός του κάτοικος· και το πιο ευχάριστο στην αυτοκρατορία αυτή είναι ότι ο μονάρχης, σίγουρος στο θρόνο του, δεν φοβάται ούτε ανταρσίες, ούτε πολέμους, ούτε συνωμότες.¹²

* Δείτε μια σύντομη πραγματεία του Πλουτάρχου με τίτλο: *Τι τα άλογα λόγω χρώνται*.

Κεφάλαιο 3ο

Περί του δικαίου του ισχυροτέρου

Ο ισχυρότερος δεν είναι ποτέ τόσο δυνατός ώστε να μείνει για πάντα κυρίαρχος, αν δεν μετατρέψει την ισχύ του σε δίκαιο και την υπακοή σε καθήκον. Από δω πηγάζει και το δίκαιο του ισχυροτέρου, που φαινομενικά μπορεί να εκληφθεί ως ειρωνεία, αλλά στην πραγματικότητα έχει αναχθεί σε αρχή. Δεν υπάρχει λοιπόν κανείς να μας εξηγήσει αυτή τη λέξη; Η ισχύς είναι μια φυσική δύναμη, και δεν βλέπω καθόλου ποια ηθική μπορεί να προκύψει από τα αποτελέσματά της. Η υποταγή στη δύναμη είναι πράξη ανάγκης, όχι βούλησης. Το πολύ πολύ είναι μια πράξη φρόνησης. Με ποια έννοια τότε θα μπορούσε να θεωρηθεί καθήκον;

Ας υποβάλουμε όμως σε μια μικρή εξέταση αυτό το υποτιθέμενο δίκαιο και δεν θα προκύψει παρά ένας ανεξήγητος παραλογισμός. Αν λοιπόν η ισχύς δημιουργεί το δίκαιο, το αποτέλεσμα παίρνει τη θέση της αιτίας: κάθε νέα ισχύς που υπερνικά την προηγούμενη κληρονομεί τα δικαιώματά της. Αν κάποιος μπορεί να απειθαρχεί ατιμώρητα, μπορεί έτσι να νομιμοποιείται, και εφόσον ο ισχυρότερος έχει πάντα δίκιο, το μόνο που θα επιδιώκει κανείς είναι να 'ναι πάντα ο ισχυρότερος. Όμως τι είναι άραγε αυτό το δίκαιο που εξαφανίζεται με την παύση της ισχύος; Αν οφείλουμε να υπακούμε με τη βία, δεν οφείλουμε να υπακούμε από καθήκον, και αν δεν αναγκάζομαστε να υπακούμε, δεν είμαστε καθόλου υποχρεωμένοι. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι αυτή η λέξη «δίκαιο» δεν προσθέτει τίποτα στην ισχύ, και δεν σημαίνει εδώ τίποτε απολύτως.

«Να υπακούτε στη δύναμη». Αν αυτό σημαίνει, υποταχθείτε

στην ισχύ, ως αρχή είναι καλή αλλά περιττή, και προσθέτω ότι κανείς ποτέ δεν θα την παραβεί. Ου γαρ έστιν εξουσία ει μη υπό Θεού, το αναγνωρίζω,¹³ το ίδιο όμως συμβαίνει και με τις αρρώστιες. Σημαίνει άραγε ότι απαγορεύεται να καλέσω τον γιατρό; Αν κάποιος ληστής μου επιτεθεί στην άκρη ενός δάσους, όχι μόνον αναγκάζομαι διά της βίας να του δώσω το πουγκί μου, αλλά, ακόμα κι αν μπορούσα να το κρύψω, μήπως θα ήμουν υποχρεωμένος να του το δώσω για συνειδησιακούς λόγους; Γιατί τελικά το πιστόλι που κρατά είναι επίσης μια δύναμη.

Ας συμφωνήσουμε, λοιπόν, ότι η ισχύς δεν δημιουργεί δίκαιο, και ότι δεν οφείλουμε υπακοή παρά μόνο στις έννομες δυνάμεις. Έτσι, το αρχικό ερώτημα επανέρχεται.

Κεφάλαιο 4ο

Περί δουλείας

Εφόσον εκ φύσεως κανένας δεν διαθέτει εξουσία πάνω στους ομοίους του και αφού η ισχύς δεν δημιουργεί δίκαιο, παραμένουν λοιπόν οι συμβάσεις, ως βάση κάθε έννομης αρχής μεταξύ των ανθρώπων.¹⁴

Αν ένας ιδιώτης, λέει ο Γκρότιους, μπορεί να απαλλοτριώσει την ελευθερία του και να γίνει δούλος κάποιου κυρίου, γιατί κι ένας ολόκληρος λαός δεν μπορεί να απαλλοτριώσει τη δική του και να γίνει υποτελής κάποιου βασιλιά; Υπάρχουν εδώ πολλές διαφορούμενες λέξεις που θα χρειάζονταν εξήγηση, αλλά ας σταθούμε στη λέξη *απαλλοτριώση*. Απαλλοτριώνω σημαίνει δίνω ή πουλώ. Πλην όμως, όποιος γίνεται δούλος κάποιου άλλου δεν δίνει τον εαυτό του, αλλά τον πουλά

με αντάλλαγμα τουλάχιστον να επιβιώσει. Ένας λαός όμως για ποιο λόγο να πουλήσει τον εαυτό του; Ο βασιλιάς, αντί να εξασφαλίζει στους υπηκόους του τα μέσα για την επιβίωσή τους, εξασφαλίζει τα δικά του από αυτούς, και όπως έλεγε ο Ραμπελαί, ένας βασιλιάς δεν είναι ολιγαρχής. Οι υπήκοοι λοιπόν εκχωρούν τον εαυτό τους υπό τον όρο να τους πάρει και τα αγαθά τους; Δεν βλέπω τότε τι θα τους απέμενε.

Θα μου πουν τότε ότι ο άρχοντας εξασφαλίζει στους υπηκόους του κοινωνική ειρήνη. Έστω. Μα τι κερδίζουν, αφού οι πόλεμοι που προκαλεί η φιλοδοξία του, η ακόρεστη πλεονεξία του, οι προσβολές των υπουργών του τους καταθλίβουν περισσότερο κι από τις τυχόν μεταξύ τους διαμάχες; Τι κερδίζουν αν η ησυχία αυτή είναι μία από τις δυστυχίες τους; Η ζωή είναι ήσυχη και στη φυλακή. Είναι όμως λόγος για να μας αρέσει; Οι Έλληνες, κλεισμένοι στη σπηλιά του Κύκλωπα ζούσαν κι αυτοί ήσυχα, περιμένοντας τη σειρά τους να καταβροχθιστούν.¹⁵

Να λέμε πάλι ότι ένας άνθρωπος προσφέρει τον εαυτό του δίχως αντάλλαγμα είναι ακατανόητο και παράλογο. Η πράξη αυτή είναι παράνομη και άκυρη, από το γεγονός και μόνον ότι όποιος την αποφασίζει δεν είναι στα συγκαλά του. Να πούμε μάλιστα το ίδιο για έναν ολόκληρο λαό, είναι σαν να υποθέτουμε ένα λαό τρελών και η τρέλα δεν δημιουργεί το δίκαιο.

Αλλά ακόμα κι αν κάποιος μπορούσε να απαλλοτριώσει τον εαυτό του, δεν μπορεί να απαλλοτριώσει τα παιδιά του, αφού γεννιούνται άνθρωποι και ελεύθεροι. Η ελευθερία τους ανήκει και κανένας δεν έχει δικαίωμα να τη διαθέσει εκτός από τα ίδια. Προτού ενηλικιωθούν, ο πατέρας τους μπορεί να καθορίζει για λογαριασμό τους τις συνθήκες διαβίωσής τους, για να ζουν όσο το δυνατό καλύτερα. Δεν

μπορεί όμως να τα παραχωρήσει αμετάκλητα και άνευ όρων. Κάτι τέτοιο είναι αντίθετο με τις επιταγές της φύσης και υπερβαίνει το δικαίωμα της πατρότητας. Προκειμένου για τη νομιμοποίηση μιας αυθαίρετης κυβέρνησης, θα έπρεπε σε κάθε γενιά ο λαός να την εγκρίνει ή να την απορρίπτει: αλλά τότε, αυτή η κυβέρνηση δεν θα ήταν πλέον αυθαίρετη.

Να απαρνηθείς την ελευθερία σου, σημαίνει ότι απαρνεύσαι την ιδιότητά σου ως ανθρώπου, τα δικαιώματα και επίσης τα καθήκοντά της. Δεν μπορεί να υπάρχει κανένα αντιστάθμισμα για όποιον απαρνεύεται τα πάντα. Η απάρνηση αυτή είναι ασύμβατη με την ανθρώπινη φύση, καθώς αφαιρώντας κάθε ελευθερία από τη θέλησή σου αφαιρείς κάθε ηθική από τις πράξεις σου. Τελικά, είναι μάταιη και αντικρατική μια σύμβαση που ορίζει απόλυτη εξουσία για το ένα μέρος, ενώ για το άλλο απεριόριστη υποταγή. Δεν είναι φανερό ότι δεν οφείλει κανείς καμία υποχρέωση σε όποιον έχει δικαίωμα να αξιώνει τα πάντα; Και μονάχα ο όρος αυτός, να δίνει κανείς δίχως αντιστάθμισμα, χωρίς να παίρνει τίποτα, δεν συνεπάγεται την ακύρωση της πράξης; Γιατί ποιο δικαίωμα θα είχε ο δούλος μου απέναντί μου, αφού όλα όσα έχει ανήκουν σε μένα; Εφόσον το δικαίωμά του ανήκει σε μένα, τούτο το δικαίωμά μου απέναντι σε μένα είναι κενό γράμμα.

Ο Γκρότιους και άλλοι συνάγουν από τον πόλεμο μια άλλη αρχή, το υποτιθέμενο δίκαιο δουλείας. Κατ' αυτούς, αφού ο νικητής έχει το δικαίωμα να σκοτώνει τον ηττημένο, ο ηττημένος μπορεί να εξαγοράσει τη ζωή του εις βάρος της ελευθερίας του. Η σύμβαση αυτή θεωρείται νόμιμη, εφόσον είναι επωφελής και για τους δύο.

Είναι όμως σαφές ότι τούτο το υποτιθέμενο δικαίωμα του νικητή να σκοτώνει τον ηττημένο δεν προκύπτει με κανένα τρόπο από την κατάσταση του πολέμου. Οι άνθρωποι δεν εί-

να εκ φύσεως εχθροί, αφού στην πρωταρχική τους ανεξαρτησία δεν έχουν καθόλου σταθερές σχέσεις μεταξύ τους ώστε να δημιουργηθεί κατάσταση πολέμου ή ειρήνης.¹⁶ Είναι η εμπράγματοι και όχι η ανθρωπίνη σχέση που προκαλεί τον πόλεμο, και καθώς η εμπόλεμη κατάσταση δεν μπορεί να προκύψει από απλές προσωπικές σχέσεις, αλλά μόνον από σχέσεις ιδιοκτησίας, ο ιδιωτικός πόλεμος, ή του ανθρώπου με τον άνθρωπο, δεν μπορεί να υπάρξει ούτε στη φυσική κατάσταση, όπου δεν υπάρχει σταθερή ιδιοκτησία, ούτε στην κοινωνική κατάσταση, όπου τα πάντα υπάγονται στην αρχή των νόμων.

Ατομικές έριδες, μονομαχίες, αναμετρήσεις είναι πράξεις που δεν συγκροτούν καμιά κατάσταση. Όσο για τους ιδιωτικούς πολέμους, που επιτράπηκαν στη Γαλλία με τα διατάγματα του βασιλιά Λουδοβίκου Θ', και τους ανέστειλε η ειρήνη του Θεού, αποτελούν καταχρήσεις του φεουδαρχικού καθεστώτος, που είναι το πιο παράλογο σύστημα απ' όσα υπήρξαν μέχρι τώρα, αντίθετο προς τις αρχές του φυσικού δικαίου και κάθε καλής πολιτικής.¹⁷

Ο πόλεμος, λοιπόν, δεν είναι διόλου μια σχέση ανθρώπου προς άνθρωπο, αλλά μεταξύ κρατών, όπου τα άτομα είναι εχθροί μόνο συμπτωματικά, καθόλου ως άνθρωποι ούτε καν ως πολίτες,^(α) αλλά ως στρατιώτες, δηλαδή όχι ως μέλη της

(α) Πρόσθετη σημείωση της έκδοσης του 1782: «Οι Ρωμαίοι, που κατανόησαν και σεβάστηκαν το δίκαιο του πολέμου περισσότερο από κάθε άλλο έθνος στον κόσμο, υπήρξαν τόσο ευσυνείδητοι από αυτή την άποψη, ώστε δεν επιτρέπεται σ' έναν πολίτη να υπηρετήσει ως εθελοντής αν δεν αναλάμβανε ρητή υποχρέωση εναντίον του εχθρού, και μάλιστα εναντίον συγκεκριμένου εχθρού. Όταν μια λεγεώνα όπου κατατάχθηκε για πρώτη φορά ο γιος Κάτων υπό τον Ποπήλιο επανασυστάθηκε, ο πατέρας Κάτων έγραψε στον Ποπήλιο ότι για να εξακολουθήσει ο γιος του να υπηρετεί υπό τις διαταγές του έπρεπε να ορκισθεί ξανά.

πατρίδας αλλά ως υπερασπιστές της. Τέλος, κάθε κράτος μπορεί να έχει εχθρούς μόνον άλλα κράτη και όχι ανθρώπους, αφού ανάμεσα σε πράγματα διαφορετικής φύσης δεν είναι δυνατό να δημιουργηθεί καμία πραγματική σχέση.

Η αρχή αυτή είναι επίσης σύμφωνη και με τις πρακτικές αρχές του λόγου που ισχύουν ανέκαθεν και με τις πρακτικές όλων των πολιτισμένων λαών. Κάθε κήρυξη πολέμου δεν είναι προειδοποιητική απειλή για όσους είναι στην εξουσία όσο για τους υπηκόους τους. Ο ξένος, είτε βασιλιάς είτε ιδιώτης, είτε λαός, που κλέβει, σκοτώνει ή αιχμαλωτίζει υπηκόους, δίχως να κηρύξει τον πόλεμο στον ηγεμόνα, δεν είναι πολεμιστής, αλλά ληστής. Ένας δίκαιος ηγεμόνας, ακόμα και σε καιρό πολέμου, ενώ κυριεύει ό,τι ανήκει στη χώρα του εχθρού, σέβεται όμως το πρόσωπο και τα αγαθά των ατόμων και επίσης τα δικαιώματα στα οποία βασίζονται και τα δικά του. Αφού σκοπός του πολέμου είναι η καταστροφή του εχθρικού κράτους, επιτρέπεται να σκοτώνονται οι υπερασπιστές του όσο οπλοφορούν. Από τη στιγμή όμως που καταθέσουν τα όπλα και παραδοθούν, παύουν να είναι εχθροί ή όργανα του εχθρού. Ξαναγίνονται απλώς άνθρωποι, και κανένας δεν έχει πια δικαίωμα πάνω στη ζωή τους. Καμιά φορά είναι δυνατό να αφανίσουν ένα κράτος δίχως να σκοτώσουν ούτε ένα από τα μέλη του. Ο πόλεμος δεν δίνει κανένα δικαίωμα που να μην είναι απαραίτητο για το σκοπό

Γιατί ο πρώτος όρκος είχε ακυρωθεί, και δεν μπορούσε πια να πολεμά κατά του εχθρού. Επίσης έγραψε στον γιο του να μην πάρει μέρος σε μάχη πριν δώσει τούτο τον καινούργιο όρκο. Ξέρω ότι μπορούσαν να μου αντιτάξουν την πολιορκία του Κλουσίου και άλλα παρόμοια περιστατικά. Μα εγώ παραθέτω νόμους και έθιμα. Οι Ρωμαίοι παραβίαζαν τους νόμους τους σπανιότερα από κάθε άλλο. Και είναι οι μόνοι που είχαν τόσο καλούς».

του.¹⁸ Ο Γκρότιους δεν συμμερίζεται αυτές τις αρχές. Και ούτε στηρίζονται σε γνώμες ποιητών, αλλά προέρχονται από τη φύση των πραγμάτων και βασίζονται στη λογική.

Όσο για το δικαίωμα κατάκτησης, βασίζεται μόνο στο δικαίωμα του ισχυροτέρου. Αφού ο πόλεμος δεν δίνει στον νικητή το δικαίωμα να σφάζει τους ηττημένους λαούς, δεν μπορεί επομένως να τον νομιμοποιήσει να τους υποδουλώσει. Αν κάποιος έχει δικαίωμα να σκοτώσει τον εχθρό όταν δεν μπορεί να τον υποδουλώσει, το δικαίωμα να τον υποδουλώσει δεν πηγάζει από το δικαίωμα να τον σκοτώσει. Συνεπώς είναι άνιση η ανταλλαγή να εξαγοράζει κάποιος τη ζωή του, πάνω στην οποία κανένας δεν έχει δικαίωμα, με τίμημα την ελευθερία του. Στηρίζοντας το δικαίωμα ζωής και θανάτου στο δικαίωμα της δουλείας, και το δικαίωμα της δουλείας στο δικαίωμα ζωής και θανάτου, δεν είναι φανερό ότι πέφτουμε σ' έναν φαύλο κύκλο;

Ακόμα κι αν δεχτούμε υποθετικά αυτό το τρομακτικό δικαίωμα του φονεύειν, νομίζω ότι ένας άνθρωπος που έγινε δούλος στον πόλεμο ή ένας λαός που κατακτήθηκε δεν έχει καμία υποχρέωση στον κύριό του, παρά να τον υπακούει μόναχα όσο εκείνος τον εξαναγκάζει. Γιατί ο νικητής δεν του έκανε καμία χάρη αφού πήρε κάποιο αντάλλαγμα για τη ζωή του: αντί να τον σκοτώσει χωρίς όφελος τον σκότωσε με κέρδος. Δίχως λοιπόν να έχει αποκτήσει κάποια εξουσία πάνω του που να έχει ισχύ, η εμπόλεμη κατάσταση ανάμεσά τους διατηρείται όπως πριν. Οι δε σχέσεις τους είναι το αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης και η χρήση του δικαιώματος του πολέμου δεν προϋποθέτει καμία συνθήκη ειρήνης. Έστω ότι έκαναν μια σύμβαση. Η σύμβαση όμως αυτή όχι μόνο δεν σταματά την εμπόλεμη κατάσταση, αλλά υποβάλλει τη συνέχισή της.

Έτσι, απ' όποια πλευρά κι αν δει κανείς τα πράγματα, το δικαίωμα της υποδουλώσεως είναι άκυρο· όχι μόνο γιατί είναι παράνομο, αλλά κι επειδή είναι παράλογο και δίχως νόημα. Οι λέξεις δουλεία και δίκαιο είναι αντιφατικές και αλληλοαποκλείονται. Είτε απευθύνονται από έναν άνθρωπο σε άλλον, είτε από έναν άνθρωπο σ' ένα λαό, τα παρακάτω λόγια θα είναι πάντα ακατανόητα: *Κάνω μαζί σου μία σύμβαση εντελώς σε βάρος σου και εντελώς σε όφελός μου, που θα τηρήσω όσο καιρό μου αρέσει και θα τηρήσεις όσο αρέσει σε μένα.*

Κεφάλαιο 5ο

Γιατί είναι πάντα αναγκαίο να ανατρέχουμε σε μια πρώτη σύμβαση

Ακόμα κι αν παραδεχόμουν καθετί που ανασκεύασα ως τώρα, τίποτα πάλι δεν θα κέρδιζαν οι συνήγοροι του δεσποτισμού. Πάντα θα διαφέρει πολύ να υποτάξεις ένα πλήθος από το να κυβερνήσεις μια κοινωνία. Αν μεμονωμένοι άνθρωποι υποταχθούν ο ένας μετά τον άλλο σ' έναν μόνο, όποιος κι αν είναι ο αριθμός τους, βλέπω μοναχά έναν αφέντη και δούλους· όχι ένα λαό και τον ηγέτη του. Είναι αν θέλετε μια μάζα, όχι όμως μια συνένωση, καθώς δεν υπάρχει ούτε δημόσιο αγαθό ούτε πολιτικό σώμα. Αυτός ο άνθρωπος, ακόμα και αν έχει υποδουλώσει τον μισό κόσμο, δεν είναι παρά ένας ιδιώτης. Το συμφέρον του, χωριστό από τα συμφέροντα των άλλων, είναι πάντα ένα ιδιωτικό συμφέρον. Μόλις αυτός ο άνθρωπος χαθεί, το κράτος του διασκορπίζεται, χωρίς να διατηρηθεί κανένας δεσμός· καταρρέει, όπως διαλύεται και σωριάζεται σε στάχτες η βελανιδιά που την κατάφαγε η φωτιά.

Ένας λαός, λέει ο Γκρότιους, μπορεί να παραχωρήσει τον εαυτό του σ' ένα βασιλιά. Κατά τη γνώμη του, λοιπόν, ένας λαός υπάρχει ως λαός πριν παραχωρήσει τον εαυτό του σε ένα βασιλιά. Αυτή η παραχώρηση είναι μια πολιτική πράξη· προϋποθέτει μια δημόσια διάβουλευση. Πριν λοιπόν εξετάσουμε την πράξη με την οποία ο λαός εκλέγει ένα βασιλιά, θα ήταν καλό να εξετάσουμε την πράξη με την οποία ορίζεται ένας λαός. Η πράξη αυτή, αναγκαία προγενέστερη, είναι το αληθινό θεμέλιο της κοινωνίας.¹⁹

Πράγματι, αν δεν υπήρχε καμία προηγούμενη σύμβαση, από πού θα πήγαζε η υποχρέωση της μειοψηφίας να υποταχθεί στην απόφαση της πλειοψηφίας, τουλάχιστον αν η εκλογή δεν ήταν ομόφωνη, και πώς εκατό που θέλουν έναν κύριο έχουν το δικαίωμα να ψηφίζουν για δέκα που δεν τον θέλουν καθόλου; Ο νόμος της πλειοψηφίας είναι κι ο ίδιος μια καθιερωμένη σύμβαση, και προϋποθέτει, τουλάχιστον μία φορά, την ομοφωνία.

Κεφάλαιο 6ο

Περί του κοινωνικού συμβολαίου

Διατυπώνω την υπόθεση ότι φτάνει κάποια στιγμή που τα εμπόδια, με την αντίστασή τους, ξεπερνούν τη φυσική ισχύ που κάθε άτομο μπορεί να διαθέτει για την αυτοσυντήρησή του στη φυσική κατάσταση. Τότε αυτή η πρωτόγονη κατάσταση δεν είναι δυνατό να διατηρηθεί, και το ανθρώπινο γένος θα είχε εκλείψει αν δεν άλλαζε τον τρόπο διαβίωσής του.

Πλην όμως, καθώς οι άνθρωποι δεν μπορούν να δημιουργούν καινούργιες μορφές φυσικής ισχύος, αλλά μόνο να συνενώσουν

και να καθοδηγήσουν τις ήδη υπάρχουσες, δεν έχουν άλλο τρόπο για τη διαφύλαξη της ζωής παρά να ενωθούν σχηματίζοντας ένα σύνολο δυνάμεων που να μπορεί να υπερνικά τις αντιστάσεις, να θέτει σε κίνηση τις δυνάμεις αυτές με ένα μονάχα κίνητρο και να τις κάνει να ενεργούν εναρμονισμένα.²⁰

Αυτό το σύνολο των δυνάμεων δεν μπορεί να δημιουργηθεί παρά μόνο με τη συνδρομή πολλών. Αφού, όμως, η δύναμη και η ελευθερία καθενός είναι τα βασικά όργανα της αυτοσυντήρησής του, πώς θα τις συνδέσει με εκείνες των άλλων χωρίς να ζημιώσει τον εαυτό του και χωρίς να παραμελήσει τις φροντίδες που του οφείλει; Αυτό το δύσκολο πρόβλημα, που επανέρχεται στο θέμα μου, μπορεί να διατυπωθεί με αυτούς τους όρους:

«Να βρεθεί μια μορφή συνένωσης που θα υπερασπίζεται και θα προστατεύει με όλη τη δύναμη από κοινού το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους κατά τρόπο ώστε ο καθένας, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με όλους, θα υπακούει ωστόσο μόνο στον εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν». Αυτό είναι το θεμελιώδες πρόβλημα στο οποίο το κοινωνικό συμβόλαιο δίνει τη λύση.²¹

Οι όροι του συμβολαίου τούτου είναι έτσι προσδιορισμένοι από τη φύση της πράξης αυτής, ώστε η παραμικρή τροποποίηση θα τους έκανε μάταιους και αναποτελεσματικούς. Αν και δεν έχουν ίσως διατυπωθεί ποτέ ρητά, είναι παντού οι ίδιοι.²² Παντού έχουν γίνει δεκτοί και τους αναγνωρίζουν σιωπηρά, σε τέτοιο σημείο που, μόλις παραβιαστεί το κοινωνικό συμβόλαιο, καθέννας ξαναγυρνά στα πρώτα του δικαιώματα και ανακτά τη φυσική του ελευθερία χάνοντας την ελευθερία που απορρέει από τη σύμβαση και που για χάρη της απαρνήθηκε την προηγούμενη.

Τούτοι οι όροι, αν τους κατανοήσουμε σωστά, συνοψίζο-

νται σε έναν και μόνο: τη ριζική απαλλοτριώση κάθε συμβαλλομένου από όλα τα δικαιώματά του σε όλη την κοινότητα. Κατ' αρχάς, εφόσον ο καθένας παραχωρεί όλο τον εαυτό του, ο όρος ισχύει εξίσου για όλους και κανένας δεν έχει συμφέρον να τον κάνει καταπιεστικό για τους άλλους.²³

Επιπλέον, αφού η απαλλοτριώση γίνεται χωρίς επιφυλάξεις, η ένωση είναι όσο πιο τέλεια γίνεται και κανένας συμβαλλόμενος δεν μπορεί να απαιτήσει τίποτα περισσότερο. Εξάλλου, αν κάποια δικαιώματα παρέμεναν σε ορισμένα μέλη, εφόσον δεν θα υπήρχε κανείς ανώτερος απ' όλους ικανός να κρίνει τη διαφορά ανάμεσα σε αυτά και το δημόσιο συμφέρον, τότε καθώς ο καθένας θα ήταν κριτής του δικού του συμφέροντος θα αναγορευόταν σύντομα κριτής όλων. Έτσι η φυσική κατάσταση θα παρέμενε και η συνένωση θα γινόταν αναγκαστικά τυραννική και μάταιη.

Τέλος, όταν ο καθένας παραχωρεί τον εαυτό του σε όλους, δεν τον παραχωρεί σε κανέναν.²⁴ Καθώς δεν υπάρχει ούτε ένας συμβαλλόμενος από τον οποίο να αποκτάμε τα ίδια δικαιώματα που εμείς του παραχωρούμε προσωπικά, όλοι κερδίζουμε το ισοδύναμο όσων χάνουμε και, επιπλέον, μεγαλύτερη ισχύ για να διατηρήσουμε ό,τι έχουμε.²⁵

Αν παραμερίσουμε, λοιπόν, από το κοινωνικό σύμφωνο ό,τι δεν είναι ουσιώδες, θα βρούμε ότι συνοψίζεται στα εξής: *Καθένας από μας θέτει από κοινού το πρόσωπό του και όλη του τη δύναμη κάτω από την ανώτατη καθοδήγηση της γενικής βούλησης* και ως σώμα δεχόμαστε κάθε μέλος ως αδιαίρετο μέρος του συνόλου.

Ευθύς αμέσως, τούτη η πράξη της συνένωσης, στη θέση του προσώπου κάθε συμβαλλομένου, δημιουργεί ένα ηθικό και συλλογικό σώμα,²⁶ που αποτελείται από τόσα μέλη όσες και οι ψήφοι της συνέλευσης. Από την ίδια αυτή πράξη, το

σώμα αποκτά την ενότητά του, το κοινό του εγώ, τη ζωή και τη βούλησή του. Αυτό το δημόσιο πρόσωπο, που σχηματίζεται έτσι από την ένωση όλων των άλλων, κάποτε ονομάζοταν *πόλη-κράτος*,* εν συνεχεία σήμερα *πολιτεία* ή *πολιτικό σώμα*.²⁷ Το ίδιο πρόσωπο αποκαλείται από τα μέλη του *κράτος*, όταν είναι παθητικό, *κυρίαρχος*, όταν είναι ενεργητικό, και *δύναμη*, όταν το συγκρίνουμε με άλλα παρόμοια σώματα. Όσο για τους συμβαλλόμενους, όλοι μαζί καλούνται *λαός*, και καθένας ξεχωριστά ονομάζονται *πολίτες* διότι συμμετέχουν στην κυρίαρχη εξουσία και *υπήκοοι* επειδή υπακούν στους νόμους του κράτους. Συχνά όμως συγχέονται αυτοί οι όροι και εσφαλμένα χρησιμοποιούνται ο ένας αντί του άλλου· αρκεί να γίνει γνωστό πώς διακρίνονται όταν χρησιμοποιούνται με την ακριβή έννοιά τους.

* Το πραγματικό νόημα του όρου αυτού έχει σχεδόν απολύτως διαφύγει από τους νεότερους· οι περισσότεροι εκλαμβάνουν μια πόλη σαν μια πολιτεία και έναν αστό σαν έναν πολίτη. Δεν ξέρουν ότι τα σπίτια δημιουργούν την πόλη, ενώ οι πολίτες την πολιτεία. Κάποτε αυτή η πλάνη κόστισε ακριβά στους Καρχηδόνιους. Δεν έχω διαβάσει πουθενά ότι ο τίτλος του *πολίτη* έχει ποτέ αποδοθεί στους υπηκόους κανενός ηγεμόνα, ούτε παλαιότερα στους Μακεδόνες, ούτε στις μέρες μας στους Άγγλους, παρότι αυτοί είναι πλησιέστερα στην ελευθερία από όλους τους άλλους. Μόνο οι Γάλλοι χρησιμοποιούν με άνεση το όνομα *πολίτες*, γιατί δεν έχουν καμία πραγματική ιδέα για το νόημά του, καθώς μπορούμε να το δούμε και στα λεξικά τους. Χωρίς αυτό θα υπέπιπταν, χρησιμοποιώντας το, στο έγκλημα καθοσιώσεως· αυτό το όνομα για αυτούς σημαίνει μια αρετή και όχι κάποιο δικαίωμα. Όταν ο Μποντέν θέλησε να μιλήσει για τους πολίτες και τους αστούς μας, έκανε μεγάλη γκάφα παίρνοντας τους μεν για τους δε. Ο Κοσ ντ' Αλαμπέρ δεν απατήθηκε και διέκρινε καλά στο άρθρο του Γενεύη τις τέσσερις τάξεις ανθρώπων (πέντε αν συμπεριλάβουμε τους απλούς ξένους) που υπάρχουν στην πόλη μας, από τις οποίες μόνο δύο αποτελούν την πολιτεία. Κανένας άλλος Γάλλος συγγραφέας, απ' όσο γνωρίζω, δεν αντιλήφθηκε το πραγματικό νόημα του όρου *πολίτης*.

Κεφάλαιο 7ο

Περί του κυρίαρχου

Από αυτήν τη διατύπωση βλέπουμε ότι η πράξη της συνέ-
νωσης εμπεριέχει μια αμοιβαία δέσμευση του δημόσιου με
τους ιδιώτες, και ότι κάθε άτομο συμβαλλόμενο, ούτως ειπείν,
με τον εαυτό του υποχρεώνεται σε μια διπλή δέσμευση: δη-
λαδή, ως μέλος του κυρίαρχου σώματος έναντι των επιμέρους
ατόμων και ως μέλος του κράτους έναντι του κυρίαρχου σώ-
ματος.²⁸ Αλλά εδώ δεν μπορούμε να εφαρμόσουμε την πρα-
κτική αρχή του πολιτικού δικαίου,²⁹ ότι κανείς δεν δεσμεύ-
εται από τις υποχρεώσεις έναντι του εαυτού του, διότι υπάρ-
χει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην υποχρέωση προς τον
εαυτό του και προς το σύνολο στο οποίο μετέχει.

Πρέπει ακόμα να παρατηρήσουμε ότι οι δημόσιες δια-
βουλεύσεις, που μπορούν να υποχρεώσουν όλους τους υπη-
κόους απέναντι στον κυρίαρχο, εξαιτίας των δύο διαφορετι-
κών σχέσεων υπό το πρίσμα των οποίων αντιμετωπίζεται ο
υπήκοος, δεν είναι δυνατό, για τον αντίθετο λόγο, να υπο-
χρεώσουν τον κυρίαρχο απέναντι στον εαυτό του· συνεπώς,
είναι αντίθετο στη φύση του πολιτικού σώματος ο κυρίαρχος
να επιβάλλει στον εαυτό του ένα νόμο που να μην μπορεί να
παραβεί. Εφόσον δεν μπορούμε να θεωρήσουμε τον κυ-
ρίαρχο παρά υπό μία και την αυτή σχέση, βρίσκεται τότε στη
θέση ενός επιμέρους ατόμου που συμβάλλεται με τον ίδιο τον
εαυτό του: από αυτό συνάγεται ότι δεν υπάρχει, ούτε μπο-
ρεί να υπάρξει, κανένας θεμελιώδης και υποχρεωτικός νόμος
για το σώμα του λαού, ούτε καν το κοινωνικό συμβόλαιο.³⁰
Αυτό δεν σημαίνει ότι αυτό το σώμα δεν μπορεί βέβαια να

δεσμευτεί έναντι ενός άλλου για ζητήματα που δεν παρα-
βιάζουν αυτό το συμβόλαιο· διότι απέναντι σε έναν ξένο απο-
τελεί ένα απλό ον, ένα άτομο.

Αλλά εφόσον η ύπαρξη του πολιτικού σώματος ή του κυ-
ρίαρχου προέρχεται μόνον από το απαραβίαστο του συμβο-
λαίου, δεν μπορεί να υποχρεωθεί, έστω και έναντι άλλων, σε
τίποτα που να παραβιάζει αυτή την πρωταρχική πράξη,
όπως για παράδειγμα να απαλλοτριώσει ένα μέρος του
εαυτού του, ή να υπαχθεί σε κάποιον άλλο κυρίαρχο. Η πα-
ραβίαση της πράξης χάρη στην οποία υφίσταται ισοδυναμεί
με την εκμηδένισή του, και το τίποτα παράγει τίποτα.

Μόλις αυτό το πλήθος συγκροτηθεί με αυτό τον τρόπο σε
ένα σώμα, δεν μπορεί κανείς να ζημιώσει κάποιο μέλος του
χωρίς να προσβάλει το σώμα, πολλώ μάλλον να ζημιώσει το
σώμα χωρίς τα μέλη του να υποστούν τις συνέπειες. Έτσι
λοιπόν το καθήκον και το συμφέρον υποχρεώνουν εξίσου τα
δύο συμβαλλόμενα μέρη να είναι αλληλέγγυα, και οι ίδιοι άν-
θρωποι οφείλουν να αναζητούν σε αυτή την αμοιβαία σχέση
τα πλεονεκτήματα που συνεπάγεται.

Πλην όμως, καθώς το κυρίαρχο σώμα σχηματίζεται από τα
άτομα που το απαρτίζουν, δεν έχει, ούτε μπορεί να έχει, δια-
φορετικό συμφέρον από το δικό τους· κατά συνέπεια η κυ-
ρίαρχη δύναμη δεν χρειάζεται κανέναν εγγυητή έναντι των
μελών της, διότι είναι αδύνατον το σώμα να θέλει να βλάψει
όλα του τα μέλη, και θα δούμε παρακάτω ότι δεν μπορεί να
βλάψει κανένα από τα μέλη του ξεχωριστά. Ο κυρίαρχος, λό-
γω της υπόστασής του, είναι πάντοτε ό,τι οφείλει να είναι.

Αλλά δεν ισχύει το ίδιο για τη σχέση των υπηκόων προς
τον κυρίαρχο, ο οποίος, παρά το κοινό συμφέρον, δεν θα εί-
χε καμία εγγύηση για τις δεσμεύσεις των υπηκόων αν δεν
έβρισκε τρόπους να διασφαλίσει την πίστη τους.

Πράγματι, κάθε άτομο μπορεί ως άνθρωπος να έχει μια ιδιαίτερη βούληση αντίθετη ή διαφορετική από τη γενική βούληση που έχει ως πολίτης. Το επιμέρους συμφέρον του μπορεί να του υπαγορεύει εντελώς διαφορετικά πράγματα από το κοινό συμφέρον· η απόλυτη και εκ φύσεως ανεξάρτητη ύπαρξή του μπορεί να τον κάνει να θεωρεί όσα οφείλει για τον κοινό σκοπό σαν δωρεάν συνεισφορά, που η μη καταβολή της θα ζημιώσει λιγότερο τους άλλους απ' όση η απόδοσή της θα είναι επαχθής για τον ίδιο. Και αντιμετωπίζοντας το ηθικό πρόσωπο του κράτους σαν ένα ον που δημιουργήσε ο λόγος, αφού δεν είναι άνθρωπος, θα απολάμβανε τα δικαιώματα του πολίτη χωρίς να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του υπηκόου· μια αδικία που η επέκτασή της θα επέφερε την κατάρρευση του πολιτικού σώματος.

Προκειμένου λοιπόν το κοινωνικό σύμφωνο να μην είναι ένας κενός τύπος, εμπεριέχει σιωπηρά αυτή την υποχρέωση, που δίνει ισχύ στις υπόλοιπες: όποιος αρνηθεί να υπακούσει στη γενική βούληση θα εξαναγκασθεί από ολόκληρο το σώμα, πράγμα που σημαίνει ότι θα εξαναγκασθεί να είναι ελεύθερος.³¹ Γιατί αυτός είναι ο όρος υπό τον οποίο κάθε πολίτης, προσφέροντας στην πατρίδα, διασφαλίζεται από την προσωπική εξάρτησή.³² όρος που αποτελεί το τέχνασμα και το παιχνίδι της πολιτικής μηχανής και νομιμοποιεί τις πολιτικές δεσμεύσεις, παράλογες χωρίς αυτήν, τυραννικές και εκτεθειμένες στις μεγαλύτερες καταχρήσεις.

Περί της πολιτικής κατάστασης

Αυτή η μετάβαση από τη φυσική κατάσταση στην πολιτική κατάσταση προκαλεί μια αξιοσημείωτη μεταβολή στον άνθρωπο, υποκαθιστώντας στη συμπεριφορά του το ένστικτο με τη δικαιοσύνη και προσδίδοντας στις πράξεις του την ηθικότητα που προηγουμένως τους έλειπε.³³ Μόνο τότε, όταν η φωνή του καθήκοντος διαδέχεται τη φυσική ροπή και το δικαίωμα των ορέξεών του, ο άνθρωπος που μέχρι τότε ασχολούνταν μόνο με τον εαυτό του αναγκάζεται να ενεργήσει βάσει άλλων αρχών και να συμβουλευεται το λογικό του πριν ακούσει τις ροπές του. Αν και σε αυτή την κατάσταση στερείται πολλά πλεονεκτήματα που η φύση του προσφέρει, κερδίζει άλλα τόσα και περισσότερα: οι ικανότητές του ασχολούνται και αναπτύσσονται, οι ιδέες του διευρύνονται, τα αισθήματά του εξευγενίζονται, και ολόκληρη η ψυχή του ανυψώνεται σε τέτοιο σημείο που, αν οι καταχρήσεις αυτής της καινούργιας κατάστασης δεν τον υποβάθμιζαν συχνά σε χαμηλότερο σημείο από εκείνη την κατάσταση που έχει αφήσει, θα έπρεπε συνεχώς να ευλογεί την ευτυχή στιγμή που αποσπάστηκε για πάντα από εκείνη την κατάσταση και από μωρό και περιορισμένο ζώο έγινε νοήμον ον και άνθρωπος.

Ας σταθμίσουμε τα υπέρ και τα κατά με συγκρίσιμους όρους. Ό,τι χάνει ο άνθρωπος με το κοινωνικό συμβόλαιο, είναι η φυσική του ελευθερία και ένα απεριόριστο δικαίωμα σε όσα του αρέσουν και μπορεί να αποκτήσει· ό,τι κερδίζει είναι η ελευθερία του πολίτη και η ιδιοκτησία όσων κατέχει. Για να μην εξαπατηθεί σε αυτές τις αντισταθμίσεις, πρέπει να διακρίνει προσεκτικά τη φυσική ελευθερία, την οποία ορί-

inoffet
ουμε

ζει μόνον η φυσική ισχύς του ατόμου, από την ελευθερία του πολίτη, η οποία ορίζεται από τη γενική βούληση· και επίσης, αφενός την κατοχή, που δεν είναι παρά το αποτέλεσμα της φυσικής ισχύος ή το δικαίωμα του πρώτου καταλαβόντος, και αφετέρου την ιδιοκτησία που βασίζεται μόνο σε πραγματικούς τίτλους.

Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ως κεκτημένο της πολιτικής κατάστασης την ηθική ελευθερία, που μόνο αυτή καθιστά τον άνθρωπο πραγματικά κύριο του εαυτού του· διότι οι παρορμήσεις του γυμνού ενστίκτου είναι σκλαβιά, ενώ η υποταγή στο νόμο που υπαγορεύουμε στον εαυτό μας είναι ελευθερία. Αλλά ήδη έχω πει πάρα πολλά γι' αυτό το ζήτημα, και το φιλοσοφικό νόημα της λέξης ελευθερία δεν είναι εδώ το θέμα μου.

Κεφάλαιο 9ο

Περί της πραγματικής κυριότητας³⁴

Κάθε μέλος της κοινότητας παραχωρεί σε αυτήν, όταν σχηματίζεται, τον εαυτό του στην κατάσταση που βρίσκεται και όλες του τις δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένων των αγαθών που κατέχει.³⁵ Με αυτή την πράξη, οι κτήσεις δεν αλλάζουν φύση αλλάζοντας κάτοχο, αλλά γίνονται ιδιοκτησία στα χέρια του κυρίαρχου: αλλά καθώς η ισχύς της πολιτείας είναι ασυγκρίτως μεγαλύτερη από τις δυνάμεις ενός ιδιώτη, η δημόσια κτήση είναι επίσης στην πραγματικότητα πιο ισχυρή και αμετάκλητη, χωρίς να είναι και πιο νόμιμη, τουλάχιστον για τους ξένους. Διότι το κράτος σε σχέση με τα μέλη του είναι κύριος όλων των αγαθών τους βάσει του κοινωνι-

κού συμβολαίου, το οποίο στο πλαίσιο του κράτους αποτελεί τη βάση όλων των δικαιωμάτων· αλλά σε σχέση με τις άλλες δυνάμεις είναι κύριος μόνο δυνάμει του δικαιώματος του πρώτου καταλαβόντος που του κληροδοτούν τα επιμέρους άτομα.

Το δικαίωμα του πρώτου καταλαβόντος, παρότι πιο πραγματικό από αυτό του ισχυροτέρου, δεν γίνεται πραγματικό δικαίωμα παρά μόνο με τη θέσμιση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Κάθε άνθρωπος από τη φύση έχει δικαίωμα σε ό,τι έχει ανάγκη· αλλά η θετική πράξη που τον καθιστά ιδιοκτήτη κάποιου αγαθού τον αποκλείει από όλα τα υπόλοιπα. Άπαξ και του απονεμηθεί το μερίδιό του, πρέπει να περιοριστεί σε αυτό, και δεν έχει πλέον κανένα δικαίωμα στα αγαθά της κοινότητας. Ιδού γιατί το δικαίωμα του πρώτου καταλαβόντος, τόσο ασθενές στη φυσική κατάσταση, γίνεται σεβαστό από κάθε πολιτισμένο άνθρωπο. Σύμφωνα με αυτό το δικαίωμα, σέβεται κανείς λιγότερο ό,τι ανήκει σε άλλους και περισσότερο όσα δεν ανήκουν στον ίδιο.

Γενικά, κατοχυρώνεται το δικαίωμα του πρώτου καταλαβόντος πάνω σε μια έκταση γης, εφόσον ισχύουν οι ακόλουθοι όροι. Πρώτον, η γη αυτή να μην κατοικείται από κανένα. Δεύτερον, ο δικαιούχος να μην κατέχει παρά την έκταση που του χρειάζεται για να επιβιώνει. Τρίτον, να την αποκτήσει όχι με κάποια κενή εθιμοτυπία, αλλά με την εργασία και την καλλιέργεια, το μόνο τεκμήριο ιδιοκτησίας που ελλείπει νομικών τίτλων πρέπει να γίνεται σεβαστή από τους άλλους.³⁶

Πράγματι, παραχωρώντας με γνώμονα την ανάγκη και την εργασία το δικαίωμα του πρώτου καταλαβόντος,³⁷ δεν έχει επεκταθεί όσο είναι δυνατό; Είναι άραγε αδύνατο να τεθούν όρια σε αυτό το δικαίωμα; Μήπως αρκεί να καταπατήσει κα-

νείς έναν κοινό χώρο για να ισχυριστεί ότι είναι δικός του; Μήπως αρκεί να έχει την ισχύ να διώξει κάποια στιγμή τους άλλους ανθρώπους προκειμένου να τους αφαιρέσει το δικαίωμα να ξαναγυρίσουν κάποτε; Πώς αλλιώς ένας άνθρωπος ή ένας λαός μπορεί να καταλάβει μια τεράστια περιοχή και να τη στερήσει από την ανθρωπότητα παρά μόνο με μια αξιόπονη ιδιοποίηση,³⁸ εφόσον αφαιρεί από τους υπόλοιπους ανθρώπους τη γη και τα τρόφιμα που η φύση τους παρέχει από κοινού; Όταν ο Νουνιέζ Μπιλμπάο, αποβιβαζόμενος στις ακτές, προσαρτούσε τις Νότιες θάλασσες και όλη την Κεντρική Αμερική στο όνομα του βασιλείου της Καστίλλης, αυτό και μόνο αρκούσε για να στερήσει όλους τους κατοίκους από τη γη τους και να αποκλείσει όλους τους ηγεμόνες του υπόλοιπου κόσμου; Σε αυτή τη βάση πανηγυρικές τελετές θα μπορούσαν να πολλαπλασιάζονται μάλλον μάταια και ο καθολικός βασιλιάς θα μπορούσε μονομιάς από το γραφείο του να καταλάβει όλη την οικουμένη· μόνο που θα έπρεπε κατόπιν να αφαιρέσει από την αυτοκρατορία του ό,τι πριν ανήκε στους άλλους ηγεμόνες.

Αντιλαμβανόμαστε πώς οι συγκεντρωμένες και όμορες ιδιωτικές γαίες γίνονται δημόσιο κτήμα και πώς το δίκαιο κυριαρχίας, που εκτείνεται από τους υπηκόους μέχρι τη γη που καταλαμβάνουν, γίνεται ταυτόχρονα εμπράγματο και προσωπικό· αυτό θέτει τους ιδιοκτήτες σε ακόμα μεγαλύτερη εξάρτηση και εναποθέτει στις ίδιες τους τις δυνάμεις την εγγύηση της αφοσίωσής τους. Αυτό το πλεονέκτημα φαίνεται πως οι παλιοί μονάρχες δεν το είχαν κατανοήσει, διότι αποκαλώντας τους εαυτούς τους βασιλείς των Περσών, των Σκυθών, των Μακεδόνων, έδειχναν να θεωρούν τον εαυτό τους μάλλον αρχηγούς ανθρώπων παρά κυρίους της χώρας τους. Σήμερα, προσφυέστερα, αποκαλούν τους εαυτούς τους

βασιλείς της Γαλλίας, της Αγγλίας κλπ. Με αυτό τον τρόπο, κρατώντας στην κατοχή τους τη γη, είναι σίγουροι ότι κρατούν και τους κατοίκους.

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της απαλλοτρίωσης είναι ότι η κοινότητα, παίρνοντας τα αγαθά των ατόμων, δεν τους τα στερεί, παρά μόνο εγγυάται τη νόμιμη κατοχή τους, μεταβάλλοντας το σφετερισμό σε πραγματικό δικαίωμα και τη νομή σε ιδιοκτησία. Επίσης, καθώς οι κάτοχοι θεωρούνται θεματοφύλακες του δημόσιου αγαθού και τα δικαιώματά τους γίνονται σεβαστά από όλα τα μέλη του κράτους, το οποίο τα υποστηρίζει με όλες του τις δυνάμεις απέναντι στους ξένους, ώστε με μια εκχώρηση επωφελή για το κοινό και ακόμα περισσότερο για τους ίδιους, έχουν, ούτως ειπείν, αποκτήσει ό,τι έδωσαν. Το παράδοξο αυτό, όπως θα δούμε παρακάτω, εξηγείται εύκολα με τη διάκριση των δικαιωμάτων που έχουν ο κυρίαρχος και ο ιδιοκτήτης πάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

Μπορεί να συμβεί μάλιστα οι άνθρωποι να αρχίσουν να ενώνονται πριν αποκτήσουν ακόμη τίποτα και κατόπιν, καταλαμβάνοντας μια έκταση γης αρκετή για όλους, τη νέμονται από κοινού, ή τη μοιράζονται μεταξύ τους, είτε σε ίσα μέρη είτε όπως ορίσει τις αναλογίες ο κυρίαρχος. Όπως κι αν γίνει η κτήση αυτή, το δικαίωμα που έχει κάθε ιδιώτης στη δική του γη υπόκειται πάντα στο δικαίωμα της κοινότητας πάνω σε όλες, εφόσον χωρίς αυτό το δικαίωμα ο κοινωνικός δεσμός δεν θα είχε καμία σταθερότητα ούτε καμία ισχύ στην άσκηση της κυριαρχίας.

Θα κλείσω αυτό το κεφάλαιο και αυτό το βιβλίο με μια παρατήρηση που πρέπει να χρησιμεύσει σαν βάση όλου του κοινωνικού συστήματος. Το θεμελιώδες συμβόλαιο, αντί να καταλύει την πρωταρχική ισότητα, εγκαθιστά μια ηθική και

νόμιμη ισότητα σε όσα η φύση έχει δημιουργήσει ως φυσική ανισότητα των ανθρώπων, και καθώς αυτοί είναι δυνατό να είναι άνισοι ως προς τη φυσική ισχύ ή την ευφυΐα, γίνονται με τη σύμβαση και το δίκαιο όλοι ισότιμοι.*

Τέλος του πρώτου βιβλίου

* Υπό συνθήκες κακής διακυβέρνησης η ισότητα αυτή δεν είναι παρά φαινομενική και απατηλή. Δεν χρησιμεύει παρά να διατηρεί τον φτωχό στην αθλιότητά του και τον πλούσιο στις καταχρήσεις. Στην πραγματικότητα, οι νόμοι πάντα είναι ωφέλιμοι για τους κατέχοντες και βλαβεροί για όσους δεν έχουν τίποτα. Από αυτό έπεται ότι το κοινωνικό συμβόλαιο χρησιμεύει στους ανθρώπους εφόσον όλοι κατέχουν κάτι και κανείς τους δεν πλεονεκτεί υπερβολικά.